

Szűcs Jenő könyvét (*Sz*) vettem le az üzleti polcra, hogy hazafelé is *A magyar nemzeti tudat kialakulásán* okulhassak. Van ok és mód az okulásra, az államnemzet és kultúr-nemzet elméletének és gyakorlatának, újabkori történelmi megnyilvánulásainak elemzésére. Újra és újra érdemes elgondolkodni „a történelmi fikciógyártásokról”, a múlt, a félmúlt és a jelen eseményeiről. Meg a nemzetelmélet hiányáról. 1985-ben született meg ez a tanulmány. Túl sokat nem változott a helyzet azóta sem. És nincs már Szűcs Jenő, hogy jobb feltételek között, ideológiai ballasztoktól szabadulva, továbbgondolja mindazt, amit oly pontosan érzékelt egy nemzetietlen társadalomban – turulmentesen.

Még egy könyvet hoztam magammal az Intercityre. Italo Calvino hat feljegyzése „az elkövetkező évezred számára” (*Amerikai előadások* gyűjtőcímmel) igazán nem magyarságtudományi szemináriumra kikészített bibliográfia. Mégis itt találtam rá arra a madármetaforára, amelyet most, az adott témára tett utazás során a legfontosabbnak vélek. Calvino ugyanis, *A kettészelt őrgyőr*, *A famászó báró* szerzője, ezekkel a mondatokkal vezeti be a pontosságról írt (elmondott) esszéjét: „A régi egyiptomiaknál a pontosság jelképe a lélek mérlegén súlyként szolgáló madártoll volt. Ezt a könnyű tollat Maatnak, a pontosság istennőjének hívták. Maat hieroglifájával jelölték a hosszúság egységét is, a szabványos téglá harminchárom centiméterét, valamint a fuvola alaphangját.”

Jó volna kölcsön venni Maat hieroglifáját, amikor nemzettudatról, magyarságtudatról beszélünk.

Kolozsvár, 1998. november 23–24.

GÁLL ERNŐ

Kisebbségi elit a hagyomány és a modernizáció feszültségében

A közeledő-zajló korszakváltás idején különös nyomatékkal merül fel a tradíció s a korszerűség egymáshoz való viszonyának a kérdése. Nem nehéz belátnunk, hogy ez a viszony sorsdöntőnek mutatkozhat olyan nemzeti kisebbségek esetében, mint a romániai magyarság. Ez a nemzetrész ugyanis – értelmiségi elitjeinek köszönhetően – már a két világháború közötti években kigyöngyözött magából az önazonosságát kifejező/védelmező irodalmat és etikát, az ún. „kisebbségi ideológiát”, amelyek viszonytagos történelmi pályájuk során most (újból) válaszút elé érkeztek. A modernitással, immár a XXI. század távlatában életstratégiákat kidolgozó és alkalmazó nemzedékek elvárásaival szembeesülve, érvényességük forog kockán. Nagy fokú szépséggel, sőt elutasítással kell megbirkózniuk. Ugyanakkor azonban egy népcsoport jövőt eligazító értékrend iránti szükségletével is messzemenően számolnunk kell.

Ilyen dilemmák, ilyen – gyakran egymással ütköző – igények szorításában próbál kiutat, megoldást kínálni Cseke Péter nemrég piacra került tanulmánygyűjteménye.* A könyv – alcíme szerint – a kisebbségi értelmiség, a kisebbségi nyilvánosság világába

* Cseke Péter: *Metaforától az élet felé*, Kriterion Könyvkiadó, 1997.

nyújt bepillantást. A kötetbe foglalt írások tulajdonképp az 1918–1940 közötti korszakban kialakult kisebbségi életmodelleket, illetve elméleti megalapozásaikat, igazolásaikat taglalják. Ez az elemzés egyben feleletkeresés ama kapitális kérdésre is, hogy milyen eszmei-erkölcsi segítséget nyújthatnak a vizsgált nézetek és magatartásminták itt és most, amikor a kisebbségi lét a régítől nagyon sok és lényeges vonatkozásban eltér. A válaszok a kisebbségi írástudók törekvéseiről árulkodnak. Illúzióikról és kudarcaikról tanúskodnak. *Múltbeli és jelenlegi felelősségüket világíthatják meg.*

Cseke Péter vállalkozását eddigi kutatásainak, meditációinak, a kérdéskörben napvilágot látott munkáinak folytatásaként is értékelhetjük. Erőfeszítései következetesnek bizonyultak, s ama benne munkáló „korfordulót” fejezik ki, amely elvezette őt a szociográfiai riporttól a kisebbségi eszmetörténethez. Ezt a – legtágabb értelemben vett – műfajváltást egyrészt a múltfeltáráshoz kapcsolódó „adósságtörlesztés” szándéka, másrészt ama meggyőződés táplálta, hogy a tegnapi értékeinek felidézésével és értelmezésével, a jelent s a jövőt szolgálja. A *Metaforától az élet felé* című gyűjtemény tanulmányainak születésénél távlatos kutatói program és a *Korunk szerkesztőségének* belső adatai bábáskodtak. A recenzens csak elégtétellel állapíthatja meg, hogy a kétféle ösztönzés szerencsésen találkozott. Termékenyítően egészítette ki egymást.

Ne feledkezzünk meg azonban egy régebbi, mély társadalompolitikai, morális – valamikor távolról sem kockázatmentes – motivációról sem. Az 1989 előtti beolvasztó politikával szembeni szellemi ellenállás készítéseire gondolok. Ezek is sarkallták szerzőnket arra, hogy – gyakran a szekuritávéval dacolva, házkutatások között – valaminő értékmentő akcióba bocsátkozzék. Így segítette elő – dr. László Ferencsel szövetkezve – az *Erdélyi Fiatalok* dokumentumainak napfényre kerülését.¹ (A kötet, amelyet bezúzásra ítélték, csak 1989 után jutott el az olvasóhoz. Váradi nyomdászok mentették meg.) A fordulat után vált lehetővé a „Makkai-dosszié” publikálása² is, amelyet Molnár Gusztávval együtt rendezett sajtó alá. A Makkai-féle „hedzsira” kiprovokálta kisebbségi létértelmezések kései visszhangjainak kötetbe gyűjtését³ ugyanaz az elköteleződés serkentette, amely szerzőnket a múlt tanulságainak tolmácsolásában, illetve a kortárs valósággal való ütköztetésükben hajtotta. Az említett hivatástudat fűthette akkor is, amikor a túlélő kortanúkat faggatta és vallomásaikat tolmácsolta.⁴

Hangsúlyozom: Cseke Pétert nem valamiféle nosztalgia vitte a téma felé.

Búvárokadásai, interpretációi nem a múltbamenekülést segítik elő. Indítékait ő maga – az (ön)korlátozásmentes gondolkodás örömétől is eltelten – a következőképpen fogalmazta meg: „Meggyőződésem [...] hogy nagyon sok hátramaradásunknak volt az az oka: nem ismerjük eléggé a két világháború közötti időszak kisebbségi életmodelljének kialakulását, szerkezetét, működési mechanizmusát, illetve funkcionális zavarait. És ami ugyancsak szimptomatikus: a napi küzdelmekben formálódó elitnek és a társadalomszerveződés folyamatait irányító szellemi erőknél igényük sem volt meg a szóban forgó korszak tanulságainak megismerésére. Hiszen értelmiségi nemzedékek egész sora úgy nőtt fel, hogy nem volt szemléletformáló értesülésük annak a periódusnak a kisebbségvédelmi gyakorlatáról és társadalomépítő törekvéseiről.”⁵

Ez a látélet – lényegét tekintve – valós. Éppen ezért Cseke Péter tényleg hiánypótló munkát végzett. Nem csökkenti érdemeit azonban, ha a képet kiegészíteni, árnyalni próbálom. Szerzőnk ugyanis már nem a Nagy Nihilből lépett elő. Hiteles értelmzéseit nem „sterilizált, tiszta lapra” kellett rónia. Igaz, volt épp elég olyan előítéletes, téves verdiktum, amelyet el kellett az útból takarítani, ám előzményekben sem szenvedett hiányt. Találhatott szövetségesekre is az előtte járókban, vagy a szomszédos doméniumokon. Gondoljunk csak arra, hogy a „kisebbségi ideológia” szerves részét al-

kotó transzszilvanista irodalom és hitvallás művelődéstörténeti szerepét már jó néhányan – hosszú évekkel ezelőtt megvilágították. Kós Károly, Kuncz Aladár és társaik életműve, öröksége régóta kikerült a tabuk és anarémák zárványaiból.⁶ Jakabffy Elemér, Balogh Arthur, Mikó Imre, Spectator, Ligeti Ernő stb. ébresztése sem maradt el. Varga Béla hagyatéka hozzáférhető lett, Tavaszy Sándor filozófiáját pedig kismonográfia taglalta.⁷ A tendencia a hetvenes években annyira jellegzetessé vált, hogy egyesek valamilyen „neotranszszilvanizmus” színre lépését jelezték.

E vonatkozásban magam is tanúvallomásra jelentkezhetem. Megismételhetem, s ebben az összefüggésben is nyomatékosíthatom: a dogmatikus szendergéssből való – eléggé hosszú, megtorpanásoktól, visszaesésektől sem mentes – ébredésemben az „erdélyi gondolat” és képviselőinek elfogulatlan értékelése ösztökélő tényezőként hatott. Mint önrevízióm alapvető összetevője stimulálta a nyitást más eszmevilágok és orientációk felé. A dialógusra való készségemet erősítette, s ugyanakkor a párbeszédnek nélkülözhetetlenségét is igazolta számomra. Visszafordíthatatlanná tette a kizárólagos, öntelt és csalhatatlanságra igényt tartó felfogásokkal, szemlélettel való szakítást. A prekonceptiók s a felületes olvasatok meddőségéről/erkölcstelenségéről győzött meg. *A szellem felelősségére intett és oktatott.*

Megkülönböztetett fontosságú szerepet játszottak e folyamatban azok a személyes, esetenként barátságig mélyülő kapcsolatok, amelyeket az Erdély-tudat még élő hordozóival – a magam damaszkuszi útján – kialakítanom sikerült. Felejthetetlenek maradtak számomra a László Dezsővel való találkozások és beszélgetések, s mindmáig jótékonyan munkál bennem a „Venczel-modell” kisugárzása. Hatása rendkívül ösztönzőnek bizonyult mind szakmai-szerkesztői, mind emberi alakulásomban.

*

Ezek a szubjektív mozzanatok – érthető módon – felfokozták befogadó készségemet a Cseke Péter könyvében rejlő üzenet iránt. Az előzmények ismerete és tudatosítása megkönnyítette számomra annak a felismerését is, hogy mi az az új, mi az a több, amit ez a könyv nyújt. Nyilván, az „(ön)korlátozásmentes gondolkodás” nem csupán örömmel töltötte el a szerzőt (bár ez sem kevés), hanem lényegbe vágó minőségi többlettel járt. A *Metaforától az élet felé* fejezeteiben található elemzések a kor és kérdésfelvetései iránti nagyfokú empátia, a filológiai pontosság és megbízhatóság révén tűnnek ki. Olyan gondolkodók, személyiségek bemutatásával gazdagítják a két világháború közötti korról alkotott képünket, akik eddig még nem nyerték el – a jelentőségükhöz mért – megfelelő méltatást (például Jancsó Béla, László Dezső, Balázs Ferenc).

Szerzőnknek sikerült – véleményem szerint – nagymértékben elérnie a maga elé tűzött célt. Bebizonyította, hogy az általa (újra)feltárt örökség nem pusztán holt anyag. Nem teljesen érvényét veszített tradíció. Egyben – többnyire csak impliciten – arra is figyelmeztet, hogy a „második-harmadik kisebbségi lét” körülményei között, az elsőből átmentett hagyomány szelekcióra szorul. Múltbeli értékek, hatvan-hetven esztendővel ezelőtt megfogalmazott tételek mai/holnap alkalmazása csak az újítás áttételén keresztül lehetséges. Szigorú kritikai viszonyulást igényel. Mintha azonban szerzőnknél az újrafelfedezés eufóriája, ama – már említett – öröm visszafogta volna a bizonyos távolságtartást is feltételező bírálati velleitásokat.

Az átörökített tanulságok azonban – többségükben – így is nélkülözhetetlenek mutatkoznak.

Kezdjük talán a nevelés, az értelmiségi utánpótlás, illetve az elitek hivatásának a kérdésével, amely napjainkban újból égetően időszerű, sokat és szenvedélyesen vitatott

téma. Jancsó Béla, László Dezső, Balázs Ferenc, Márton Áron, Venczel József hagyatékának faggatása – ha még erre szükség van – arról győz meg, milyen elhatározó szerep vár a fiatal generációk nevelésére. E szerep eredményes teljesítése azonban jól koncipiált (ha lehetséges) egységes nevelési felfogás, program kidolgozását feltételezi. A kisebbségbe jutás első éveiben megszervezett, felekezeti Magyar Tanárképző Intézetnek a betiltása súlyos handicapnek bizonyult az 1918–1940 közötti periódusban, aminek káros utóhatásait az önálló Bolyai Egyetem megszüntetése (1959) – évtizedekre menően – fokozta fel. E folyamat – rövidebb-hosszabb megszakításokkal – az önazonosságot kifejező anyanyelvű művelődést hordozó értelmiség „újratermelését” akadályozta. A történelmi előzmények – részletekbe is menő – ismerete nélkül nehéz eligazodni a magyar nyelvű oktatás és nevelés komplexumában. Szinte lehetetlen a megfelelő, *korszertű* megoldások megtalálása.

Ervényes ez a megállapítás – mutatis mutandis – a (főként egyetemi, főiskolai) diákság önszervezkedésére is. Jancsó Béla – annak idején a tervszerűen kiépített diák-önszerveződésekben modellként vélték felfedezni az egész kisebbségi társadalom belső szerveztségének a megteremtéséhez. Ez az építkezés – mai terminológiával – a civil társadalom kifejlesztését jelenti. Ha – az említett – modell funkciója ma már elenyészett, vagy legalábbis tetemesen csökkent, nem vitás, hogy a kisebbségi önfenntartást – és érdekvédelmi, politikai képviselést mellett – a civil társadalom modernizált kiterjesztése biztosíthatja. Ennek látványai ugyanakkor a demokrácia jövője ígéreteit szavatolhatják.

A múltbeli kezdeményezések, próbálkozások felidézése erkölcsi következtetéseket is sugall. Cseke Péter tanulmányai hangsúlyosan exponálják a kisebbségi önvédelem és önépítés, valamint a *felelősségvállalás* kapcsolatait. Ennek tényét regisztrálja a különböző ifjú korosztályok egymásra figyelésében, az egyházak közötti együttműködés terén viszont – László Dezsőre hivatkozva – inkább megvalósításra váró feladatként tettelezi. Mindenfajta kizárólagosságot elutasítva, utal arra, hogy az „alsóbb” rétegekből kiemelkedett fiatal írástudók „népsorsot vigyázó felelősségérzete” a polgári demokraták, a népi radikálisok erkölcsi példájából merített.⁸

A harmincas években közzétett programadó szövegekben az *elitek* fogalma is megjelenik. Az *Erdélyi Fiatalok*, de főként a *Hitel* kulcsszemélyiségei nem határolják el pontosan egymástól az értelmiség s az elit kategóriát, de nyilvánvaló, hogy az utóbbival a küldetéses entellektüelt jelölik meg. Azt, aki hivatásának tekintti, hogy alkotással, kutatásainak eredményeivel, ígéhirdetéssel népét – nem középiszkolás fokon –, tanítsa.” Az elit tagjaira vár az erdélyiség-tudat ápolása és korszerűsítése. Tőlük remélhető a különböző – irodalmi vagy tudományos – alkotóműhelyek életetése. Ők azok, akik műveikkel, munkásságukkal igazolják Németh Lászlót: „A kisebbség jogosítványa, ha elit tud lenni.”

A felvállalt népszolgálat, a kisebbségi elköteleződés révén az erdélyi elitek kialakítása és funkciója közösségi beágyazottságot nyer. Ezeknek az eliteknek többnyire nincs demokráciaellenes jellege és szerepe. Persze, a nekik tulajdonított misszió – szerzőnként – változik. Ha Jancsó Béla teljesítményének paradigmatis mivolta főként ama követelményében ragadható meg, hogy az elitek közvetítésével biztosítsák a transzszilván értékek létrehozását, illetve a világnak való felmutatását, Venczel József már a szakszerűsége, a romániai magyarság létköörülményeinek tudományos felmérésére helyezi a súlyt.⁹

Ha summázni akarnám a két világháború közötti erdélyi magyar elitek gondjait és törekvéseit, akkor azt állíthatnám, hogy keresték és vitatták annak az útját-módját, hogy miként lehet – önálló államiság nélkül – magyarnak megmaradni Romániában. A kisebbségi helyzettel elkerülhetetlennek látszó frusztrációkat gyógyító (serkentő önmeghatáro-

zásokkal, hitvallásokkal) igyekeztek kiegyenlíteni. Németh Lászlóból is ihletődve, hirdették, hogy *a tengést küldetéssé kell átalakítani*. El kellett fordulniuk a politikai nemzet fogalmától, felismerték azt is, hogy az államnemzet koncepciójába sem kapaszkodhatnak. Nyilván nem mondtak le, nem mondhattak le az összmagyarsághoz való tartozás tudatáról és megvallásáról, ám a hangsúlyt egyre inkább a nyelv, a kultúra összetartó erejére helyezték. Nem túlzás azt állítani, hogy az „erdélyi gondolat” egyes szerzőinél valamilyen kisebbségi messianizmus érhető tetten, s ebben erőforrásra is vélték találni.

Számosan a múlt kritikai átértékelését szorgalmazták; szemléletváltást sürgettek. Noha a transzszilvanizmus nem volt híján mitikus elemeknek, a józan realizmus rányomta bélyegét az erdélyiség legjobb képviselőinek a nézeteire. Ez a valóságközelség sarkallta őket abban, hogy megismerjék a többségi nép életformáját, és számoljanak mentalitásával. Az önerőből való építkezés, de már a megmaradás törekvése is arra készítette őket, hogy nyomatékosítsák sajátos tradícióikat és előtérbe helyezték mindazokat a jegyeket, amelyek arculatukat, egyediségüket fejezték ki.

Sokan közülük világosan látták az etnoregionalizmusban bujkáló veszélyt: a vidékiséget. Az európai távlatokat nem veszítették szem elől, többnyire rokonszenveztek a közép-kelet-európai együttműködés és összefogás eszméjével. A dunai patriotizmus közel állt hozzájuk.

*

Megkerülhetetlen – szerintem – vizsgálni azt a közeget, amelynek a Cseke Péter tanulmánygyűjteményében ébresztett tradíciót kellene befogadnia. Van-e készség és fogékonyság a termékenyítő recepcióra? Hol tart ma, milyen stációhoz érkezett az „erdélyi gondolat” vargabetűs útja? E kérdésekre már azért is választ kell keresnem, mert a bevezető soraimban jelzett – székszeptól átszőtt – fenntartásoknak előzménye van.

Évekkel ezelőtt kísérletet tettem arra, hogy a transzszilvanista eszmevilág pályáját nyomon kövessem.¹⁰ Nagyon foglalkoztatott/izgatott a kihívás, hogy megértem a fordulat előtt és után megnyilvánult (inkább) elutasító magatartások világszemléletbeli és társadalmi indítékait. Szembesülnöm kellett ugyanis azzal, hogy rögtön a kilencvenes évek elején a fiatal és kevésbé fiatal nemzedék több szószólója nem fordult vissza a két világháború közötti kisebbségi létmodellhez és értékrendhez, hogy azokat – immár külső korlátozások nélkül – eszméi és morális fogódzóként *fel- és megújítsa*, hanem tagadón viszonyult ehhez az örökséghez. A sepsiszentgyörgyi *Európai Idő* című hetilap oldalain nyilvánosságot kapott anket számos résztvevője – a harmincas évek belső vitáiból is merítve – nem vállalta többé az erdélyiséget s vele egybecsengő ethoszt. A romániai magyar irodalom 1970–1990 közötti alakulását vizsgáló debreceni értekezleten többen is azzal az érveléssel támasztották alá nemleges állásfoglalásukat, hogy az 1918–1940 közötti „kisebbségi ideológia”, valamint a belőle ihletődő irodalom nem a kisebbségi helyzet – radikális bíráló révén való – meghaladására, hanem csupán a megmaradás szellemi feltételeinek a biztosítására törekedett. Elfogadta tehát a kisebbségi állapotot.

Bírálták Debrecenben – defenzív jellege s a többségi nacionalizmussal szembeni tehetetlensége okán – a nemzetiségi tudat kialakítására irányuló erőfeszítéseket is. Ismételt elmarasztalásban részesült e tudatot kifejező irodalom, hisz valaminő „nemzeti-alatti” állapotban való megmaradást igazol és igyekszik azt meg is szépíteni. A transzszilvanizmust – irodalmi fikcióként – leírták. A „közösségközpontú” irodalmat túlhaladottnak nyilvánították.¹¹

Érthető, hogy Romániában csak az 1989-es fordulat után kaphatott nagyobb nyilvánosságot az Erdély-tudat újabb válsága. A *Korunk* 1991. 10. számának szerkesztői vállalkoztak is arra, hogy az „erdélyiségtudat változásait”, illetve krízisének a megnyil-

vánulásait szemügyre vegyék. Ugyanakkor ismertté vált, hogy a Debrecenben is fellépett radikális bírálati irányzat már a zsarnokuralom idején a nyolcvanas évek közepe óta illegálisan működött *Limes-kör* vitáin teljes vértetben fellépett. A kör első, 1985-ben megtartott bukaresti találkozásán elhangzott vitaindító előadásában Molnár Gusztáv a hontalanságot, a szétszórtságot találta a romániai magyarságra jellemzőnek. Az általa *diaszpórabehelyzetnek* láttatott körülmények között, az akkori reménytelenségben, sem a nemzetiségpolitikai, sem a kisebbségpolitikai alternatívát nem tudta elfogadni. Magyarokként – szerinte – csak a teljes magyarságot, európaiként pedig a teljes európaiságot választhatjuk. Társadalom- és kultúramodellként a kisebbségi-nemzetiségi, a nemzeti s a kelet-európai helyett a *planetáris* modellt ajánlotta.¹² Az erdélyiség tudat sugallta „népszolgálat”, „helytállás”, „kisebbségi írástudói felelősség” feladását több fiatal hozzászóló is kifejtette azon a vitán, amelyet a kör tagjai a Makkai-féle „nem lehet” kimondásának ötvenedik évfordulóján rendeztek (1987).¹³

A kibontakozott transzszilvanizmus-bírálatnak volt jelentős fejleménye Cs. Gyimesi Éva – számos megpróbáltatáson átesett – könyve,¹⁴ amely a gyöngykagyló jelképet, az erdélyiség sok illúziót tápláló és tolmácsoló szimbólumát elemzi. A hosszú évek során kiérlelt kritika rámutat, hogy – több transzszilvanista szerző értelmezésében – a homoktól sebzett kagyló védekező reflexe, a „gyöngytermelés” kisebbségi sorsképletté vált. Azt sugallta, hogy minden akadály, minden értékvesztő körülmény ellenére, a kisebbségi állapot – ha tudatosan és küldetéstől telítettként vállalják – értékteremtéssé minősíthető át. Ez a szimbólum tehát – Gy. Gyimesi Éva szerint – paradoxális értékviszonyt fejez ki. A negatív előjelű ok pozitív következményhez vezet. Ezért is volt „ajándékként” eszményíthető a kisebbségi lét. Azok az írástudók, akik vallották és vállalták ezt az értékjelképet, önmaguk, hivatásuk igazolását vélték megtalálni benne. Közben, tudatosan, vagy nem, e kompenzációs szerep elfogadásával önáltató hiedelmek foglyaivá váltak. A kisebbségbe sodortatás frusztrációját próbálták kiegyenlíteni és értékteremtő állapotáá stilizálni.

A demitizáló bírálat – megfogalmazója szerint – nem rombolni, hanem a kisebbségi helyzet pontos felmérését szerette volna elindítani. Önáltatás helyett cselekvésre kívánt buzdítani.

Nem szabad figyelmen kívül hagynunk, hogy a *Gyöngy és homok* záró fejezetében és jegyzetanyagában Cs. Gyimesi Éva elismerte: „a transzszilvanizmus igen sok tekintetben pozitív ideológiai funkciót teljesített.” Majd hozzátette: „amíg nincs valóságos demokrácia, a transzszilvanizmus a romániai magyarság egyik túlélési stratégiájaként kínálkozik továbbra is.”

Az 1989-es fordulat utáni időkre, de Cseke Péter könyvének mai-holnapai visszhangjára is gondolva, kérdés, hogy Gyimesi Éva eredeti szándékai s a kritikáját árnyaló zárókövetkeztetései milyen közegre találnak. Van-e, lesz-e az újabb nemzedékekben igény kisebbségi helyzet reális felmérésére, illetve megismerésére? Mutatkozik-e a jelenben s a közeljövőben kellő akarat a cselekvésre?

Egyértelmű válaszok helyett (ilyenek nem is lehetségesek) utalnék arra, hogy a diktatúra vége felé, majd bukása után nagymértékben felerősödött az egyetemes magyarsághoz való tartozás tudata. E folyamatban elkerülhetetlenül leértékelődtek az erdélyi partikularizmust közvetítő/értékelő nézetek, eszmények. Makkai Sándor „nem lehet”-je – évtizedek múltán – visszhangra talált a mai fiatalok körében, akik nem igen akarnak többé kisebbségként, hátrányosan megkülönböztetett népcsoport tagjaként élni. Élet- és világszemléletüket többnyire mindenféle ideológiával szembeni bizalmatlanság, sőt elutasítás jellemzi. Inkább a politikamentesség felé hajlanak, s az európaiság vonzá-

sában nemzet és nemzetiség már nem szerepe értékskálájuk legfelső szintjein. Hivatásnak és küldetésnek nincs nagy ázsiója náluk. Egyre kevésbé gondolkoznak közösségben, népből-nemzetben. Lépéseket individualista szellemben, a lehető legpragmatikusabban szeretnék kitervelni.¹⁵ Nyilván, ez az áramlat nem általánosítható, ám mint tendencia erőteljesen jelen van. (Az utóbbi időben kisugárzása mintha gyengült volna...)

*

A Cseke Péter tanulmányaiban ébresztett nézetek, értékek és krédók jövőjét alapvetően a demokrácia meghonosodásának és elmélyülésének, valamint az ezektől elválaszthatatlan *modernizáció* további menetének a távlataiban mérlegelhetjük. Ami az utóbbit illeti, úgy tűnik, hogy – több honi eszmei képviselőjének felfogásában – előrehaladása nem kedvez az erdélyiség tradíciójának. Viszonyuk problematikus, többnyire ellentmondásos. Salat Levente például fájdalmasan éli meg ezt a folyamatot, s noha értéknek tekinti a két világháború közötti identitáshordozó irodalmi, kultúrfilozófiai és erkölcsstani termést, úgy látja, hogy eljárt fölötte az idő. „A két háború közötti romániai magyar eszmetörténet – írja – igen gazdag [...] szellemi teljesítményekben, amelyekről a későbbi fejlemények és az ez idő szerint való helyzet ismeretében azt kell gondolnunk, hogy igen méltánytalanul bánt el velük a történelem.” Túlzás nélkül, tragikus tapasztalatok mondatják ki vele: „A kor, amelyben élnem adatott, az össz- és azonbelül a romániai magyarság sorskérdései és azokra az uralkodó eszmék szellemében adott válaszok egyre nehezebbé teszik számomra azt az *Erdély az én hazám* programnak és az ezzel kapcsolatos egész szellemi örökségnek a fenntartások nélkül való vállalását.”¹⁶ Ilyen élmények és konklúziók alapján „adekvátabb identitás- és kultúramodellek” kidolgozását tartja szükségesnek.

Salat nem megy tovább ez igény megszólaltatásánál. Orientációja azonban bizalomkeltő. Önrevíziót, valóságközelséget, a románsággal való józan kiegyezést javasol. Párbeszédet sürget. „A dialógushelyzet megteremtésére irányuló minden kísérlet az *írás-tudók felelősségére apellál...*” s ugyancsak a felelősségre hivatkozik, amikor zárókövetkeztetésként kijelenti: „a romániai magyar egzisztencia otthonossá tételénél *nincs nagyobb felelősséggel járó feladat ez idő szerint.*”¹⁷ (az én kiemeléseim, G. G.)

Ugyancsak a modernitás regisztereiben tépelődik Gombár Csaba, amikor – önmagával is vitázva – a nemzetéről, etnikumról s az egyetemes emberről szóló nézeteit papírra vetette, illetve könyvbe¹⁸ foglalta. Posztmodern hangulattól is belengett töprengéseiben a „társadalom etnizálódo szemléletét” bírálja. Ő igazán híve az elnyomott etnikai kisebbségek felszabadításának, nyilván messzemenően támogatja a kisebbségi helyzetbe jutott magyarok ügyét, de riasztja „az etnikai típusú szembenállások élessége és elszaporodása”.¹⁹ A nemzeti öncélúságot elmarasztaló Fülep Lajosra is hivatkozva, állást foglal a kizárólagos etnopolitizálás ellen. Mélyen aggasztja az etnokratizmus veszélye. Elismeri, hogy a nemzeti érzés, az „erős etnikai vonzás” nagy szerepet játszott az utóbbi idők történelmi alakulásában, a modernitás egészében, ám aggasztja „a csupasz etnicitás” eluralkodása.

Jól tudja, hogy „valamikor” az etnikum, etnicitás és identitás fogalmi maradéktalanul tudományos jellegűek voltak, és az etnicitás az elnyomott kisebbségek megjelölésére szolgált, de úgy ítéli, hogy mára az etnikai önazonosság nagyon kockázatos politikai fegyverré változott. Az etnikai nacionalizmus roppant fenyegetéseket rejt magában.

De miként viszonyíthatók ezek a megfontolandó érvelések Cseke Péter művének várható recepciójához? Könyvében Gombár Csaba (nevem említése nélkül) kommentárokat fűz egy keserű tapasztalatomhoz. Évekkel ezelőtti kolozsvári útja alkalmával elmondtam neki, hogy amikor 1989 után az egyik filozófia-szakos évfolyamnak azt ja-

vasoltam, hogy az erkölcsan kurzus keretében az erdélyi magyar kisebbségi etikával foglalkozunk, érdektelenségbe ütköztem. Márpedig ez a – két világháború közötti – kisebbségi erkölcsan ahhoz a tradícióhoz tartozik, amelyről a *Metaforától az élet felé* című könyv szól. A maga részéről Gombár annyit jegyez meg ezzel kapcsolatban, hogy ezeknek a politizáló elithez (még) nem tartozó diákoknak a magatartása is mutatja: „az etnopolitikai mozgósításnak, mint minden politikai mozgósításnak szembe kell néznie a mozgósítandó mindennapi életéből következő inerciával, a másfelé tendáló hétköznapi érdekekkel.”²⁰

Gombár észrevételei helytállóak. Legfeljebb – pro domo – annyit tennék hozzá, hogy a „mozgósítás” szándéka akkori kísérletemben csak nagyon áttételesen lehetett jelen. Az egyéni szabadság teljes elismerésével sem hiszem, hogy a magyar egyetemi oktatás újraindításával is küszködő tanárnak ab ovo le kellett volna mondania egy olyan etikátörténeti fejezet tárgyalásáról, amelynek időszerűsített tanulságai esetleg zavarhatták egyes kivándorolni szándékozók terveit vagy lelkiismeretét. Továbbá azt sem hiszem (de ez a kétely már nem Gombár felfogásával kapcsolatos), hogy ama szigorú ítéletet, amelyre hivatkozik, s amely kimondja, hogy a két világháború közötti hagyomány újraébresztésével tulajdonképp az erdélyi magyar elit eszmei „restaurációs” törekvései, valamint legitimációt célzó „szimbolikus burok” létrehozására irányuló erőfeszítések húzódnak meg, ne lehetne megfellebbezni. Legalábbis némely vonatkozásban.

Ily módon Cseke Péter kutatási eredményeinek értelmezése az elitek szerepének taglalásába/bírálatába torkollik. Szükségesnek, nélkülözhetetlennek tartok egy ilyen vizsgálódást. Az erdélyi bercek között is sürgető volna megírni a „rendszeráltó elit tündöklése és bukása” című esszé-fűzést vagy valami ehhez hasonlókat.²¹ Ha a magyarországi 1990 előtti évek „elithatalmi diskurzusát” Lengyel László budapestinek, sőt nagyviláginak minősítette, a hasonló transzszilván műfaj származhatott Kolozsvárról, Marosvásárhelyről, Csíkszeredáról vagy Sepsiszentgyörgyről. De volt bukaresti magyar elit-retorika is. Az oly időszerűnek érzett kritikai boncolgatásnak át kellene fognia mind a diktatúra bukása előtt, mind a rendszerváltás éveiben porondra lépett elitek eszmeiségét, éthosszát és beszédét. A két kategória között egyébként bizonyos személyekben is tetet öltött folytonosság volt megállapítható.

Nem tudom, folytak-e, folynak-e nálunk olyan széles empirikus kutatások, mint amilyenekre Magyarországon Szalai Erzsébet elemzése s a tanulmányai kiprovokálta viták hivatkoznak.²² Nincs tudomásom róluk, de 1993-ban az *Interdialog Társaság*, amely közeli kapcsolatban állt a csíkszeredai *Regionális és Antropológiai Kutatások Központjával*, „képzelt kerekasztalt” kezdeményezett a romániai magyar elit változásairól. A résztvevők (Bíró A. Zoltán, Cs. Gyimesi Éva, Veress Károly, Rostás Zoltán, Kolumbán Gábor, Gagy József, Lőrincz József, Bodó Julianna, Bíró Béla, Eröss Imre, Bíró Albin) radikális bírálatban részesítették a tegnapi s a mai eliteket. Ennek során elmarasztaló ítéletek fogalmazódtak meg az 1989 előtti „kisebbségi egységideológiáról” is. Nem a folytonosság, hanem a cezúrák fontosságát hangsúlyozták. Megjelent egy előrejelzés is, hogy – ante portas – már készülődik az a fiatal elit, amely a posztindusztriális Európában kíván szerepet játszani. Ennek a startolásra kész eliteknek nincs múltja, amit tisztára kellene mosni, hanem csak jelene van. És övé a jövő.

Láthatjuk, a „képzelt kerekasztalt” körülülők megnyilatkozásaiban nem sok receptivitás fedezhető fel a „Nagy Kisebbségideológia”-hoz tartozó, Cseke-feltárta hagyomány iránt. Pedig e tradíció – mint kitűnt – arról is szólt, hogy *állandó önrevízió* nélkül nincs igazán hiteles önazonosság-tudat, s a *felelősségvállalásban* a csoporttudat korszerűsödésének nélkülözhetetlen összetevőjére ismerhetünk.

Elengedhetetlennek vélem, hogy – mint a „képzelt kerekasztal” több hozzászólója is sürgette – azok, akik 1989 előtt különböző funkciókat töltöttek be, számot adjanak maguk és a közvélemény előtt arról, amit hittek és tettek. Katartikus lehet számukra is, ha szembesítik szerepeiket a róluk „lentről” alakított képpel. Egy ilyen gesztus nem csupán társadalomismeretünket, az elitek helyéről, feladatairól való felfogásunkat gazdagítaná, hanem etikai jelentéssel is bírna. A felelősségtudatot fejleszthetné. A múlt (ön)kritikai felmérése jövőformáló tényezővé is válhatna. Erősen kétlem ugyanis, hogy a posztindusztriális korban tevékenykedő honi magyar elitek lemondhatnának a múlt ismeretéről. Nem fogadhatom el, hogy valaminő tabula rasa alapján, valaminő szándékoltan magukra erőltetett amnézia révén továbbra is az önazonosság kifejezői/ápolói maradhatnak. Persze, ha ezt a hivatást még magukra vállalják.

Nem tudhatjuk, nemzeti-nemzetiségi szempontból milyen következményekkel jár majd az európai integráció s a globalizáció. Am ha egy népcsoport, egy kisebbségi helyzetbe került nemzetiség és sajátos művelődése fennmaradását kívánatosnak, értéknek tartjuk, akkor az önazonossága védelmét elősegítő nézetek és jelképek létrehozását, valamint állandó korszerűsítését nem rekeszthetjük ki *felelősségünk* köréből. A kritikai hagyomány-ápolás is idetartozik.

Éppen ezért tekintsük Cseke Péter könyvét – mindeme vonatkozásokban – megbízható szellemi-erkölcsi segítségünknek.

JEGYZETEK

1. *Erdélyi Fiatalok (1930–1940)*, Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1986.
2. *Nem lehet. A kisebbségi sors vitája*, Héttorony Könyvkiadó, 1989.
3. *Lehet – nem lehet*, Marosvásárhely, 1995.
4. CSEKE PÉTER: *Vigyázó torony. Beszélgetés Debreczeni Lászlóval*, Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1995.
5. CSEKE PÉTER: *Metaforától az élet felé*, 7.
6. *A Helikon és az Erdélyi Szépművés Céh levelesládája I–II*. Kriterion, Bukarest, 1979.
7. BALÁZS SÁNDOR: *Tavaszy Sándor filozófiája*, Kriterion, Bukarest, 1982.
8. Cseke Péter: *i. m.* 10, 14, 15, 98, 133.
9. *Uő. uo.* 27–29, 153.
10. GÁLL ERNŐ: *Az „erdélyi gondolat” viszontagságai*, Helikon, 1992, 16.
11. *Alföld*, 1991. 2.
12. *Medvetánc*, 1988. kisebbségi szám.
13. *Lehet – nem lehet*, Marosvásárhely, 1995.
14. CS. GYÍMESI ÉVA: *Gyöngy és homok*, Kriterion, Bukarest, 1992.
15. *vö.* GÁLL ERNŐ: *Egy értékjelkép átvilágítása*, Helikon, 1992. 24, 25.
16. SALAT LEVENTE: *A romániai magyar kisebbség szellemi helyzete*, Filippika az idő ellen, Kolozsvár, 1996. 202–203.
17. *Uő. uo.* 198, 208.
18. GOMBÁR CSABA: *Magammal vitázom*, Bp. 1996.
19. *i. m.* 112.
20. Gombár Csaba: *i. m.* 93.
21. LENGYEL LÁSZLÓ: *A rendszerváltó elit tündöklése és bukása*, Bp. 1997.
22. SZALAI ERZSÉBET: *Az elitek átváltozása*, Bp. 1996.
23. *Valami történetik* (Szempontok az elit tagolódásának értelmezéséhez) Interdialog Füzetek, 1. sz. é. n. Csíkszereda.